

- ¹⁰ Там же.— С. 114.
¹¹ Там же.
¹² Див.: Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 11.— С. 104.
¹³ Робітнича газета.— 1917.— 4 жовт.
¹⁴ Там же.
¹⁵ Там же.
¹⁶ Див.: Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917—квітень 1918 рр.) // Укр. іст. журн.— 1992.— № 5.— С. 47—48.
¹⁷ Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. К.— Відень, 1920.— С. 166.
¹⁸ Там же.— С. 157.
¹⁹ Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С. 144.
²⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 33—37.
²¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917—1920 рр.— Відень, 1921.— Т. 1.— С. 81.
²² Цит. за: Манилов В. Из истории взаимоотношений Центральной Рады с Временным правительством (к июльским событиям 1917 г. // Летопись революции.— 1927.— № 4.— С. 23.
²³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 7, 8, 12, 13, 30, 31.
²⁴ Там же, арк. 11.
²⁵ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 9.— С. 118—119.
²⁶ Там же.— С. 118.
²⁷ Там же.— С. 119.
²⁸ Киевская мысль.— 1917.— 6 декаб.
²⁹ Див.: Солдатенко В. Ф., Солдатенко І. В. Виступ полуботківців у 1917 р. (спроба хронікально-документальної реконструкції події // Укр. іст. журн.— 1993.— № 9.— С. 36.
³⁰ Див.: Солдатенко В. Ф. Центральна Рада та українізація армії // Укр. іст. журн.— 1992.— № 6.— С. 26—39.
³¹ Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. К.— Відень, 1920.— С. 83—84.
³² Там же.— С. 107.
³³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 31.
³⁴ Винниченко В. Відродження нації. Ч. II.— С. 222.
³⁵ Винниченко В. Щоденник // Київ, 1990.— № 9.— С. 120.
³⁶ Там же.
³⁷ Там же.— С. 122.
³⁸ Винниченко В. Відродження нації.— Ч. III.— К.— Відень, 1920.— С. 95.

Маловідомі сторінки історії

М. Ф. Дмитрієнко (Київ), О. Ю. Лисенко (Київ)

Національна валюта України (1918—1919 рр.)

Після лютневої революції 1917 р. та утворення у березні Центральної Ради в Україні відразу ніхто не вів і мови про введення своєї національної валюти. Нова влада ставила своїм завданням досягти тільки права на автономію України у складі федеративної демократичної Російської республіки. Отже, власні гроші для України за умов федерації та єдиного економічного простору не передбачалися. Однак протягом літа—осені стрімка зміна політичної ситуації спричинила те, що молода українська влада була поставлена перед проблемою невідкладного вирішення питання про незалежність та суверенітет республіки, адже йшлося про державність України, перспективи її самостійного національного розвитку. Проголошення у листопаді Української Народної Республіки в рамках федерації з Росією було тільки першим кроком на шляху до вирішення проблеми незалежності держави. Проте ще до проголошення у IV Універсалі (січень 1918 р.) самостійності УНР Центральна Рада встигла провести ряд важливих соціаль-

них та економічних реформ, спрямованих на захист суверенітету України.

Протягом 1917 р. Україна ще фактично була складовою частиною Російської держави, а це означало, що на її території мали обіг лише ті гроші, які випускав російський уряд. За час правління Тимчасового уряду Росія для покриття потреб ринку в грошах звертається за допомогою до друкарського верстата, бачачи в цьому вихід із становища, що склалося внаслідок великої виснажливої війни та руйнувань революції. Революційна хвиля прорвала державну греблю, що досі стримувала значною мірою потреби, бажання та вимоги значної частини населення. Широкі маси вирішили, що настав час виконання всіх їх заповітних побажань та мрій, а саме: скорочення робочого часу, підвищення заробітної плати, збільшення допомоги сім'ям, чоловіки з яких були призвані до діючої армії, постачання населення продовольством, а фабрик, інших підприємств та залізниць — паливом, надання промисловості кредитів. На цей час дуже зросли військові та звичайні державні видатки, тоді як податки катастрофічно скоротились і стали надходити невчасно. Адже під свободою розуміли і право не сплачувати податки до казни. Так, у 1917 р. витрати Росії, без військових, становили 4446 млн. рублів, тоді як у 1916 р. — тільки 3152 млн. рублів. Військові податки досягли суми у 22—25 млрд. рублів, тобто майже стільки, скільки війна коштувала за попередні 2,5 року. Щоденні витрати на війну з 40 млн. у 1916 р. перевалили за 50 млн., потім за 60, а в середньому за 1917 р. вони становили 60—70 млн. рублів на день. Прибутки в цей час дали тільки 5048 млн. рублів¹. У результаті державні витрати перевищили загальні доходи в кілька разів. Уряду нічого іншого не залишилось як використати принаду, тобто кинути на ринок у необмеженій кількості паперові гроші, спершу «думки», а потім і «керенки». В результаті на 1 січня 1918 р. вже перебувало в обігу кредитових білетів на суму 25461 млн. рублів, тоді як на ту ж дату 1917 р. — тільки 9103 млн. 1917 р. дав додатково грошей на суму 16358 млн. рублів. Це призвело до катастрофічного падіння курсу рубля, що продовжував девальвуватись щоденно. Рубель більше не був сталою величиною. Офіційне котирування чека на рублі на Стокгольмському валютному ринку припинили вже на початку 1918 року. Російські гроші більше не були біржовим товаром. Ціни на них змінювалися у залежності від місця, часу, продавця та покупця, постачання та насиченості ринку товаром. За 100 рублів при паритеті в 192 шведські крони давали у січні 1917 р. — 100, у вересні — 48, в грудні — 44, тобто у 4,5 рази менше². Крім того, починається безупинна емісія грошових знаків не тільки державою, а й великими містами, що забезпечували їх всім своїм майном. Міські бони 2—3 місяці досить стабільно тримали курс, а окремі, скажімо, житомирські, одеські та елисаветградські, навіть у серпні—вересні 1918 р. цінувались вище, ніж «керенки».

Випуск великої кількості паперових грошей неминуче призвів до інфляції. Населення України, а більш за все селянство, вже не довіряло грошам російського уряду.

Однак, незважаючи на те, що на ринок хлинула велика грошова маса, на місцях їх катастрофічно не вистачало. На початку літа 1917 р. Тимчасовий уряд припинив постачання грошей в Україну. Корниловський наступ на Петроград у серпні розірвав всілякі відносини з урядом Росії. У листопаді почалась активна підготовка більшовиків до завоювання влади в Україні. Це призвело до того, що всі банки та відділення державної скарбниці в Україні залишились зовсім без грошей. Зосереджені у великій кількості в Одесі, Києві, Катеринославі та інших містах військові частини вимагали від державних установ великих грошових сум на харчові продукти та місячне утримання. Без асигнувань залишились урядовці та службовий персонал всіх

установ, підприємств, залізниці тощо. Перед українським урядом поставала проблема винайти своє джерело постачання грошової маси.

У жовтні 1917 р. з'явилась ще одна причина, яка вимагала прискорення грошової реформи. В Росії влада перейшла до рук більшовиків. Новий уряд відразу, хоча і у завуальованій формі, виявив своє негативне ставлення до національної державності в Україні.

Ці та ряд інших причин прискорили процес переходу УНР на власну грошову одиницю.

Випуск своїх паперових грошей був важливим заходом з боку діячів Центральної Ради. Проте розв'язання проблеми переходу на свою валюту вимагало обережності. У населення зберігалася значна кількість (8—12 млрд. рублів) знаків різної вартості від старих емісій³. Отже, потрібно було знайти такий шлях, який не призвів би до вибуху загального невдоволення. Тепер важко визначити, до якого рішення прийшли б урядовці, коли б самі обставини не прискорили події. Уряд створив спеціальну комісію, до складу якої увійшли відомі економісти, знавці банківської справи. Зокрема, в її роботі взяв участь проф. Михайло Туган-Барановський, перший міністр фінансів України при уряді Центральної Ради. Комісія прийшла до висновку, зваживши всі за та проти, що випуск власних грошей дасть Україні фінансову незалежність від Росії. Щоправда, були й вагання з огляду на нестабільність політичної обстановки, побоювання можливих заходів з боку більшовицького уряду. Проте перемогла думка, що саме цей політико-тактичний крок приведе до якісних змін в економіці і, одночасно, продемонструє світовому співтовариству рішучість уряду відстоювати незалежність УНР.

Але загальновідомо, що паперові гроші самі по собі не мають цінності, хіба що як папір та друкований виріб. Вони обов'язково повинні мати забезпечення. На золоте забезпечення розраховувати Україні тоді не доводилось. Запаси, що знаходились у державній скарбниці, були незначними. Довіра до грошей могла б спиратися, за відсутністю реальних гарантій, тільки на впевненість, що труднощі, які переживає країна, короточасні, а економічне становище швидко поліпшиться, підвищиться продуктивність праці, зросте рентабельність господарства. Однак підстав для такої впевненості не було.

Комісія вирішила, що довіру до нової валюти можна зміцнити тільки тоді, коли гарантом її цінності стане все майно республіки.

Перед випуском в Україні нових грошей Росія, а також різні українські політичні партії, зокрема більшовицька, почали шалену агітацію проти Центральної Ради, її сепаратистської економічної політики. Але уряд УНР не відступив. Недавній приклад, коли влітку 1917 р. вводились до обігу «керенки», вселяв надію. С. А. Фалькнер у своїй статті в газеті «Экономическая жизнь» (1919 р., № 111) так описує події того часу: «Коли влітку 1917 р. «керенки» були вперше випущені в обіг, то столиці, а за ними й решта міст, зустріли їх досить радо. Місто зазнавало в цей час грошового голоду і охоче за-своювало всі, досі небачені, циркуляторні засоби: «керенки», розмінні марки і бони, облігації «Позики волі», купони і т. ін. Фактично розраховувались за браком державних грошових знаків усім, що тільки могло їх замінити: квитками трамвайних книжок, талонами різних установ тощо, а в провінції навіть створювались подекуди свої, місцеві гроші». Отже, уряд Центральної Ради міг сподіватися, що українські гроші населення також сприйме із задоволенням.

Обставини склались так, що жителі міст опинились у найскрутнішому становищі, бо найбільше терпіли від нестачі грошей, необхідних для задоволення навіть мінімальних життєвих потреб. Мова йде про широкі кола службовців різних установ та робітництва. Інших грошей, ніж ті, що міг дати уряд, їм ніде було взяти. Тому в першу чергу вирішили видати місячні виплати державним службовцям, уря-

довцям, робітникам залізничних установ. Через них гроші мали потрапити на ринок.

Одноразово було прийнято інше примусове рішення: вводити власну валюту поступово, обережно, на першому етапі зберігаючи обіг загальноросійських грошей, які вільно обмінювались би на українські та мали однакову цінність номіналів.

24 жовтня 1917 р. Секретаріатом фінансів УНР було скликано нараду спільно з директорами державних і приватних банків та кредитних установ. Там розглядалось дуже важливе питання про випуск власних грошей УНР і цінних паперів. 19 грудня Центральна Рада ухвалила тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів. Першу емісію становили карбованці.

24 грудня 1917 р. (6 січня 1918 р. за н. с.) закон про обіг державних кредитових білетів УНР вступив у силу. В ньому, зокрема, зазначалось: «1. Кредитові білети УНР випускаються Державним банком УНР у розмірі, строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, всім майном Республіки: нетрями, лісами, залізницями і прибутками УНР від монополій... 4. Кредитові білети УНР випускаються в карбованцях, при цьому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів... 6. Російські кредитові білети ходять на попередніх підставах». (Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр.— Т. I. Дата Центральної Ради.— Ужгород, 1932.— С. 251—252. У книзі: Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років — Клівленд (Огайо), 1974. — С. 91 та у праці: Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української держави. — Мюнхен, 1972.— У передачі тексту закону є розбіжності).

Перед тим, ще влітку, Центральна Рада оголосила конкурс на українські паперові та «дзвінки» гроші, в якому взяли участь художники Г. Нарбут, А. Серета, О. Красовський, Г. Золотов, М. Романовський. Ескізи грошей було розглянуто, зразки і опис знаків пройшли фахову експертизу.

Загальний обсяг емісії було встановлено на суму 500 млн. карбованців. Започаткували її білетом з номіналом у 100 карбованців. Проект грошового знака було замовлено видатному українському художнику Георгію Нарбуту, ім'я якого тісно пов'язане з епохою відродження українського національного мистецтва.

Нарбут не раз повторював, що після довгого періоду несмаку, що панував в Україні, потрібно, перш за все, перевиховати народ, привести його до сприйняття справжнього мистецтва. Треба пам'ятати, що у минулому творчість українського народу дала нам велику кількість неперевершених, гідних подиву творів, що засвідчують самотній геній нації. Через це, підкреслював він, все, включаючи етикетки та вивіски, повинне бути виконане на високому фаховому рівні, зі смаком, навіть у дрібницях.

Проект грошового знака у 100 карбованців був розроблений блискуче. В його основу Нарбут поклав різні мотиви народної творчості. В майбутньому майстер, виготовляючи еталони інших купюр, продовжив цю традицію. Художник не копіював вже існуючі світові зразки знаків, а створив особливий, глибоко національний малюнок. Проте, коли знак у 100 карбованців було віддруковано, Г. Нарбут сам ледь зміг його пізнати, настільки в літографії зіпсували малюнок. Цьому були свої причини.

Хоча замовлення розмістили у кращій по тих часах київській друкарні братів Кульженків, що розташувалася на вулиці Пушкінській, відтворити кольорову гаму не вдалося через відсутність потрібних фарб. Поліграфічна база перебувала тоді у глибокій кризі. Бракувало необхідного паперу, обладнання, верстатів, барвників. Гроші одержали в народі назву «кульженки», за прізвищем

власника друкарні. Ще їх називали «горпинки», через орнамент, який традиційно вишивали на українських жіночих фартухах.

Гроші пішли в обіг блискуче, маючи однакову вартість із старими російськими. Можна навіть стверджувати, як вважали економісти, що коли б не порівняння до російського рубля, то вони б навіть були за курсом вищими. Тепер серед колекціонерів — боністів купюра в 100 карбованців дуже цінується як перший зразок української валюти.

Загалом було випущено в обіг 532500 білетів на суму 53250000 карбованців. Це не так вже й багато, якщо враховувати, що в Росії на цей період друкували білетів на 2908000000 рублів.

Перший крок до фінансової незалежності Україна зробила, однак одночасно з купюрами державної емісії в обіг потрапила велика кількість фальшивих білетів. Вже з 16 січня 1918 р. випуск номіналу у 100 карбованців припинили. Потім, при евакуації органів радянської влади, що протрималася тоді у Києві близько місяця, і у зв'язку із наступом німецько-австро-угорсько-українських військ кліше білету, яким заволоділи більшовики, було вивезене до Москви.

Через це уряд гетьмана П. П. Скоропадського оголосив законом від 24 вересня 1918 р. номінал анульованим з 1 листопада 1918 р., призначивши одночасно до цього терміну довільний обмін купюр. Обміняли білетів на суму 25,5 млн. карбованців (близько 45%), а решту — 27,75 млн. карбованців — анулювали.

Після першої емісії, яка пройшла успішно, уряд вирішив здійснити ще один випуск грошей. Адже білети номіналом у 100 карбованців не вирішили грошової проблеми в Україні. В цей період, протягом літа і до кінця 1917 р. з обігу зникли великі купюри старих «царських» грошей у 100 та 500 рублів, що, за даними С. А. Фалькнера, становили близько 51% всіх грошей даного типу, або суму в 7610 млн. рублів⁴. Їх приховували на чорний день у містах, але найбільше по селах, бо традиційно бачили в них єдині надійні гроші, що були донедавна конвертовані та забезпечені золотом.

Українській державі потрібні були свої гроші, які б народ сприйняв як національну валюту. За пропозицією Голови Центральної Ради проф. М. Грушевського уряд прийняв рішення змінити назву грошей, маючи на увазі підкреслити в ній спадковість старовинної традиції, нагадати про джерела державності на українських землях.

Згідно з законом Центральної Ради від 1 березня 1918 р. гроші назвали «гривнями». Вартість однієї становила 8,712 долі щирого золота. Вона поділялась на 100 шагів, дві гривні дорівнювали 1 карбованцю. Але саму гривню мали намір підігнати до курсу швейцарського франка, тобто до 37,5 російської копійки. Для цього було виготовлено зразки купюр і зроблене замовлення для їх друкування у Німеччині, в одній з найкращих державних друкарень (Reichdruckerei). Для остаточної домовленості до Берліна виїхала комісія у складі представників Експедиції заготівлі державних паперів.

Однак потреби ринку, «грошовий голод» змусили вжити термінових заходів. У Києві Український державний банк почав друкувати тимчасові розрахункові білети, які надійшли в обіг ще до появи купюр закордонного друку. Проте виготовлення грошей у Німеччині зволікалось, і через це тимчасові білети набули більшого, ніж передбачалось, значення.

Друга емісія купюр у карбованцях почалась 6 квітня 1918 р. Згідно з законом 30 березня 1918 р. банк встановив її суму у 100 млн. карбованців. Спочатку випустили знаки вартістю 25 карбованців, які друкувались виключно у Києві. Трохи пізніше з'явився знак у 50 карбованців. На білетах, що виготовлялись у Києві, стоїть серія з літер «АК», а на віддрукованих пізніше в Одесі — «АО».

Обидва знаки в 50 та 25 карбованців мали однаковий малюнок, але колір різний — відповідно зелений та синій. Проекти обох білетів

виконано художником О. Красовським. Оформлення, шрифти написів на них зроблені у дусі традицій українського народного, зокрема «канцелярського», мистецтва, в чому відчувається значний вплив Г. Нарбута. Головний елемент оформлення білетів — це два профілі — чоловічий та жіночий, що розміщені у картуші по центру реверса. Перший профіль символізує стару добу, історичного попередника держави — козацьку Україну, другий — нову, відроджену Україну.

З цими знаками трапилась та ж історія, яку пережили усі паперові гроші, що виконані не зовсім якісно, — їх почали підробляти. Серед знаків у 50 карбованців відразу опинилося чимало фальшивих. Через це у практиці встановився звичай — власники купюр при розрахунках розписувались на них, щоб засвідчити справжність знаку. Таким чином, на знаках накопичувалось багато олівцевих та чорнильних підписів їх тимчасових власників. Цей факт досить цікавий для вивчення регіонів поширення та руху грошової маси. А маргінальні записи становлять об'єкт дослідження маргіналістики як дуже інформативне історичне джерело.

Крім того, за часів Центральної Ради, точніше від 23 грудня, починається історія перших українських марок з номіналом у шагах. Спершу вони були задумані тільки як поштові мініатюри. Та згодом, через нестаток дрібної розмінної монети, за прикладом російської влади, яка зробила це раніше, стали вживати їх як марки і гроші одночасно. На підставі закону УНР від 18 квітня 1918 р. шаги-марки правили за гроші. З цією метою на реверсі марки було вміщено напис чорною фарбою «Ходить нарівні з дзвінкою монетою», а над ним розмістили тризуб. Папір під марки використовували грубий, зручніший для тривалого вжитку. Але ці марки-шаги з'явилися у обігу вже після падіння Центральної Ради.

Відбулось це 29 квітня 1918 р. До влади прийшов уряд гетьмана П. П. Скоропадського. Орган українських промислових та фінансових кіл «Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины» так оцінив цю подію: «Надзвичайної важливості подія відбулася в Києві 30 квітня: закінчені соціалістичні досліди над нещасною, хоч і дуже багатою, країною та обраний гетьман всієї України... само населення, що з'явилося у Києві у вигляді з'їзду хліборобів, зажадало усунення соціалістичних міністрів, котрі потішалися над народним добром...»⁵. Далі цитувались слова з промови П. П. Скоропадського на з'їзді хліборобів: «...Права приватної власності, як основи культури і цивілізації, поновлюються у повному обсязі, і всі розпорядження колишнього українського уряду, а також тимчасового Російського уряду, який відмінив або обмежив ці права, скасовуються»⁶.

Але уряд П. П. Скоропадського так і не зміг оволодіти становищем в області фінансів та грошового обігу. Попередня влада залишила своєму наступнику досить важку спадщину. Українська держава не мала бюджету, усі установи жили у борг, видатки на державне управління безперервно зростали. Через це Україна жила за рахунок інтенсивної праці друкарського верстата. Збільшення грошової маси призвело до величезної інфляції та росту цін. Крім того, в Росії більшовицький уряд протягом 1918 р. випустив у обіг грошових білетів на суму 29808 млн. рублів⁷. Відтепер у людей на руках знаходилась фантастично велика кількість знаків — на 55263 млн. рублів взагалі по країні. Значна частина з них оберталась і осідала в Україні. Крім «царських», які ще мали перевагу, ходили гроші уряду О. Ф. Керенського, німецька та австро-угорська валюти, місцеві бони, карбованці Української республіки.

Але незважаючи на велику кількість випущених знаків, в обігу знаходилось дуже мало грошей. Відсутність регулярного сполучення між регіонами, нестача товарів призводили до осідання грошей, го-

ловним чином на селі. Всі вони офіційно мали один курс: 1 рубель усіх російських випусків дорівнював 1 карбованцю українських та 1 карбованцю місцевих емісій, хоч на практиці було зовсім не так. Тому в Україні процвітали спекуляція грошима, гра на курсах різних їх видів. До цього необхідно додати, що з приходом в Україну австро-німецьких військ тут розпочався вільний обіг німецької марки та австро-угорської крони, примусовий курс яких уряд намагався встановити. Фактично Україна, незважаючи на всі заходи і закони, досі не мала своєї валюти. Ось кілька свідчень газет і журналів 1918 р., що характеризують тодішній стан справ.

В «Одесском листке» від 30 червня читаємо, що «причиною дорожнечі та грошової спекуляції є бумажний потоп грошей. Більшовики продовжують друкування грошей в усіх друкарнях Москви. Спекуляція на гроші набере ще більших розмірів, як буде вільний переїзд з Росії. Щоб запобігти повному банкрутству, уряд України мусить вжити відповідних заходів: а) не допустити напливу «керенок» з півночі; б) усталити курс грошей, які є у обігу».

Автор одного з матеріалів, надрукованих в «Союзе» (№ 13, Умань) констатує: «Державні та приватні банкові установи за відсутністю навіть і паперових грошей або зовсім замкнені, або видають клієнтам такі суми, що не можна й мріяти, щоб підняти ними нормальний розвиток промисловості. Становище грошового ринку ускладнюється ще й через те, що акційні банки на Україні є відділами московських та петербурзьких банків і через їх націоналізацію відділи ці понесли велику втрату. Тепер вони не мають певних прибутків і не можуть покрити свого пасиву».

Одним із заходів поліпшення становища є утворення на Україні своєї валюти з тим, щоб російські гроші були визнані іноземною валютою і не мали сили обов'язкового грошового знаку. Другий захід — заснування на Україні місцевих комерційних банків і, між іншим, акційного Емісійного банку для випуску паперових грошей».

Такі ж негативні висновки містить «Родной Край» (Херсон, 14 липня): «Стан нашого грошового ринку стає неможливим. На Україні курсують гроші 4 різних держав, тут і там германські власті відмовляються приймати «керенки», а з другого боку, розвивається спекуляція австрійськими та німецькими грішми. Наше міністерство фінансів повинне впровадити певний порядок в грошовий обіг і в першу чергу повинне скасувати безпосередній курс німецьких і австрійських грошей і обмінювати їх в наших банках на грошові знаки».

«Вестник Елисаветградского земства» 22 серпня надрукував виклад доповіді проф. Леоніда Яснопольського на зборах Київської обласної спілки інженерів: «...На знецінення рубля на Україні таке невпинне друкування грошових знаків в Великороссії не має першорядного впливу, оскільки внаслідок утрудненості зносин через кордон може просочуватись безсумнівно лише непропорційно мала частина. Значно істотніше впливає на розцінку грошей на Україні закупівля продуктів центральними державами, які підвищують ціни і знижують купівельну силу грошей».

Далі автор стверджує, що у населення зберігається 8—12 млрд. російських рублів. Щоб запобігти масовому зубожінню народу, треба розділити валюти, тобто або проштемпелювати усі російські гроші, які вже є в обігу, українськими штемпелями, або обмінювати їх на українські гроші.

«Фінансовий журнал» у своєму першому номері, що вийшов у серпні, вмістив статтю Ігоря Серебринського «Законодавча контрабанда». Там свідчилось: «Життя за рахунок друкарського верстата дедалі різкіше і яскравіше виявляє зворотний бік медалі, і недалекий вже той день, коли від цього верстата відсахнуться найзавзятіші його прихильники. Людей, що тяжіють до паперової емісії через своєрідне

розуміння фінансової політики, переконав, нарешті, той спустошливий процес, який викликаний у народному господарстві паперово-грошовим вихором: людей же, котрі свідомо робили з паперових грошей міст над безоднею фінансової премудрості, розчарувала недостатня продуктивність емісійного апарата.

На початку п'ятого року війни віра в універсальність графічного мистецтва стала вичерпуватись і багато хто почав вже розуміти, що зашморг дорожнечі, яку спекулянти захлеснули на шиї обивателя, одним кінцем все ж закріплений на емісійному апараті.

...Український бюджет поки не розроблений, і Україна є поки винятковим прикладом держави, що живе без бюджету».

Позицію російських промислових та фінансових кіл в Україні з грошового питання виклав Я. Діманштейн в статті «К вопросу об украинской денежной системе», що 4 серпня з'явилася в «Известиях Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины»: «Відносно грошової одиниці треба ...наполягати на збереженні всеросійської грошової одиниці... рубель повинен залишатися основою нашої грошової одиниці, і не може й не повинен бути замінений іншою одиницею, сталість якої не зможе бути рішуче нічим гарантована... перехід до здорових форм суспільного життя на Україні, яке вимагає непинної боротьби з проявами більшовизму у всіх областях, диктує боротьбу і з більшовицькими грошовими знаками». Для цього автор пропонує два необхідних заходи: 1) товарообмін між Росією і Україною повинен знаходитись виключно в руках держави і він має бути тільки натуральним; 2) впровадження українського карбованця і обмін «керенок», «думок» на нього в межах якогось терміну. Одночасно «царські» гроші зберігали б вільний обіг.

Таким чином, представники різних верств населення України, по суті, вимагали вжити ряд термінових заходів, які можна звести до чотирьох пунктів: 1) ввести українську грошову одиницю, визнати російські гроші іноземними, що не мають платіжної сили; 2) перекрити потік російських грошей в Україну; 3) розробити бюджет України на засадах реального обліку витрат і прибутків держави; 4) обмежити випуск українських грошей реальними потребами народного господарства.

Уряд гетьмана П. П. Скоропадського, зокрема міністр фінансів А. К. Ржепецький, намагалися упорядкувати грошовий обіг. При уряді був створений Фінансовий комітет, перше засідання котрого відбулося 10 травня 1918 р. До комітету увійшли: О. Ю. Добрий (голова, директор Російського для зовнішньої торгівлі банку), кн. О. Д. Голіцин, Ф. Ф. Енін, В. П. Кочубей, І. С. Щеніовський, Н. Ф. фон Дітмар (голова Ради спілки гірничопромисловців півдня Росії), К. К. Диновський, В. Я. Демченко, К. М. Закс, Х. А. Барановський, професори О. Д. Білімович, Л. М. Яснопольський, К. Т. Воблій⁸. Комітет зайнявся валютною реформою в Україні.

Міністр у першому прилюдному виступі заявив, що одним з головних завдань української політики вважає створення власної грошової системи. Згодом, у розмові з редактором газети «Відродження», підкреслив, що намагатиметься встановити українську валюту з високим курсом, оновити банківський апарат у формі Державного банку і банків приватних, щоб врегулювати господарське життя України й встановити сталий бюджет.

В результаті 25 серпня 1918 р. був опублікований закон⁹, згідно з яким, по-перше, заборонялося ввозити в Україну 5-процентні зобов'язання і серії білетів державної скарбниці Росії; по-друге, ввезення російських кредитових білетів та розмінних знаків державної скарбниці дозволялося в сумі, що не перевищувала 10000 рублів на особу і 20000 на сім'ю. Якщо в Україну їхали українські громадяни, то їм дозволяли мати, згідно з цим законом, до 100000 рублів на сім'ю у разі,

коли вони мали посвідчення від українського консула, що ця сума — результат продажу власного майна. По-третє, ввезення купонів від російських процентних паперів дозволялося в межах до 250 рублів на особу і до 500 рублів на сім'ю. Проте цей закон майже не виконувався, адже на кордоні між Росією з Україною панували корупція та хаос.

Уряд гетьмана П. П. Скоропадського вперше в Україні розробив власний бюджет. За даними Української Загальної Енциклопедії, «загальну суму державних видатків вираховано на 5,347 млрд. карб., прибутків — на 3,250 млрд. карб., отже — дефіцит першого українського бюджету визначився на 2,057 млрд. карб., себто на 39,2% загального підсумку видатків: думалося покрити його майбутніми кредитовими операціями»¹⁰. Але будувати бюджет за умови, коли нема постійної грошової одиниці, можна тільки примирившись з тим, що розроблений та затверджений бюджет залишиться на папері, а повсякденне життя внесе в нього корективи, які утворять новий, реальний бюджет, що нічого спільного з затвердженим не має. Бюджет виражається в рублях, карбованцях, але ні рубель, ні карбованець, ні гривня не мали постійної величини, розтавали з кожним днем та втрачали ту купівельну силу, яку повинен забезпечити бюджет органам державного апарату.

Уряд гетьмана не наважився на головне: не впровадив українську грошову одиницю як власну валюту і не визнав російську валюту іноземною. Він не зміг також налагодити роботу економічного механізму в Україні, і тому протягом усього 1918 р. відбувалося падіння курсу карбованця і зростання цін. А емісія нових українських грошей ще більше заплутала грошовий обіг. За цей час в обігу з'явилися нові випуски грошових знаків. Уже в травні почалася емісія поштових марок-грошей, про які йшлося вище. Грошову вартість першого випуску забезпечив закон від 8 липня 1918 р., що вийшов за підписами голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба, міністра фінансів А. Ржепецького і був затверджений П. Скоропадським.

Марки друкували у Києві, в друкарні Кульженків, та в Одесі, у друкарні Фесенка. В 1919 р. уряд С. Петлюри продовжував друкувати марки в Кам'янці-Подільському і в 1920 р. — в Станіславі. Всього було випущено 5 номіналів марок: 10, 20, 30, 40, 50 шагів. Еталонні проекти марок виконали Г. Нарбут (30, 40, 50 шагів) і артист-маляр А. Середа (10, 20 шагів). Мали бути і номінали вищої вартості, по 60, 80, шагів і т. д., аж до 20 гривень, з портретами кн. Костянтина Острозького, кн. Данила Галицького, Св. Володимира, кн. Ольги, гетьманів Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка та ін. Проте ці проекти не були реалізовані¹¹.

Планувалося випустити і монети різної вартості: золоті — 20 гривень (з портретом Т. Шевченка), срібні — 1 гривня (на аверсі — назва монети, рік випуску, місце випуску — Київ; на реверсі — текст «Українська Народна республіка» і тризуб); дрібні мідні, вартістю 1, 2, 5, 10 та 20 шагів. Далі проекту справа не пішла.

Згідно із свідченням колишнього директора Державного банку України К. Клепачівського, до 9 липня 1920 р. було надруковано розмінних марок вартістю: у 50 шагів — 43504730 шт. на суму 21752365 гривень; у 40 шагів — 18063600 шт. на суму 7225440 гривень; у 30 шагів — 9996800 шт. на суму 2999040 гривень; у 20 шагів — 22002000 шт. на суму 4400400 гривень; у 10 шагів — 21794400 шт. на суму 2179440 гривень.

Усього розмінних марок було випущено на суму 38556685 гривень або 19228342,5 карбованця¹².

З часом внаслідок інфляції вартість марок упала. Тому у закладах торгівлі їх в'язали по 100 штук разом. В таких «в'язанках» вони були в обігу до кінця 1919 р., а подекуди і пізніше¹³.

В серпні-вересні 1918 р. в Україну почали надходити перші партії грошей, надрукованих в Німеччині на замовлення ще Центральної Ради. «Финансовый журнал» так описує цю подію, проорокуючи її наслідки: «Цими днями одержана з Німеччини перша партія замовлених там грошей в кількості близько 75 млн. рублів. Гроші ці надруковані в новій валюті — в гривнях, які, мабуть, і створять остаточну фізіономію національної валюти. Як не своєчасне одержання цих грошей, більш захищених від підробок, ніж літографські шедеври Кульженка, все-таки важко не замислитися про те сум'яття, яке внесе в грошовий обіг введення нових знаків. На Україні, таким чином, будуть в обігу рублі, карбованці, марки, крони і гривні з усією їхньою переливчастою багатоманітністю у вигляді купонів, «керенок», російських та українських знаків державної скарбниці тощо. Такий багатий асортимент грошей вимагає хіба що тільки техніки вельми досвідченого константинопольського мінйяла; український же селянин, що застиг у своїй довірі до «миколаївських» грошей, безсумнівно, зазнає серйозного душевного перелому раніше, ніж наважиться ввести до своєї валютної колекції ще один екземпляр. Треба сподіватися, що Державний банк потурбується про широку популяризацію нового знака раніше, ніж введе його в обіг»¹⁴. Відбулося так, як передбачав журнал. Випуск гривень у обіг Київською конторою Державного банку розпочався тільки 17 жовтня 1918 р. Надруковано було відразу 6 номіналів: по 2, 10, 100, 500, 1000 і 2000 гривень. Причому тільки на двох останніх була офіційна назва України за часів гетьманату — «Українська Держава». На перших чотирьох вона називалась «Українська Народна Республіка». Так сталося через те, що проекти цих грошей було зроблено ще за часів Центральної Ради (автори проектів — знака у 2 гривні — В. Кричевський, знаків у 10, 100, 500 гривень — Г. Нарбут). Проекти білетів у 1000 і 2000 гривень розробив Ів. Мозалевський.

У оформленні цих паперових грошових знаків, як і попередніх, були використані мотиви з української народної творчості, зокрема традиції, що формувались протягом XVII—XVIII століть. Якість виконання їх була значно вищою, ніж виготовлених у Києві та Одесі.

Треба також відзначити, що гривня виявилась найбільш сталою серед усіх грошей, які знаходились у обігу в Україні. Навіть взимку 1919—1920 рр. за гривню можна було одержати 200—300 радянських рублів. Вона котувалась вище, ніж дрібні «миколаєвські» гроші номіналом у 1, 3, 5 рублів. Що стосується карбованця, то він тоді впав дуже низько. Незважаючи на те, що 1 карбованець офіційно дорівнював 2 гривням, на закордонних біржах та в Україні ціна 1 гривні піднімалась до 2 карбованців, тобто ставала в 4 рази дорожчою.

Згідно з договором між Україною і Німеччиною остання мала виготовити до 1 січня 1919 р. українські державні кредитові білети на суму 11500 млн. гривень¹⁵. З них на рахунок Держбанку одержано білетів на загальну суму 3906,5 млн. гривень: білетів у 2 гривні — на суму 17,6 млн. гривень, у 10 гривень — на 81,9 млн., у 100 гривень — на суму 352 млн., у 500 гривень — на суму 1155 млн., у 1000 гривень — на суму 1500 млн., у 2000 гривень — на суму 800 млн. Крім того, продовжували друкувати і знаки державної скарбниці у 25 і 50 карбованців без змін у оформленні.

Однак фінансова система в Україні не функціонувала, податки регулярно не сплачувалися, зв'язки між окремими регіонами і центром ледь жевріли. Тому держава постійно збільшувала грошову масу, друкуючи все нові й нові гроші для своїх потреб.

9 травня 1918 р. був прийнятий закон про збільшення обсягу емісії. Тепер вона мала становити 500 млн. карбованців у знаках державної скарбниці (згідно з законом від 30 березня 1918 р. передбачався випуск у обіг лише 100 млн. карбованців)¹⁶. У липні 1918 р.

було прийнято ухвалу про випуск грошей (знаків державної скарбниці) ще на 500 млн. карбованців. Крім того, уряд пішов на випуск короткотермінових зобов'язань державної скарбниці. Законом 27 травня 1918 р. був встановлений розмір емісії цих білетів загальною вартістю 500 млн. карбованців (20 серій по 25 млн. карбованців) на чотирирічний строк. Щорічний прибуток встановили у 3,6 % на рік, або 1 шаг у день із 100 гривень, причому власникам білетів надавалося право одержувати капітал і проценти у гривнях або рублях¹⁷.

Серії білетів державної скарбниці склалися з 4 номіналів: 50, 100, 200 та 1000 гривень, купони до них відповідно мали вартість у 90 шагів, 1 гривню 80 шагів, 3 гривні 60 шагів та 10 гривень. Купони могли бути в обігу окремо від самих білетів. Законом 9 липня сума емісії 3, 6-процентних білетів, що виконували функцію облігацій для внутрішньої позики, була збільшена на 500 млн. карбованців (20 серій, від № 21 до № 40, по 25 млн. карбованців у кожній)¹⁸. Процентні білети державної скарбниці друкували у Берліні. Зроблено їх за проектом Г. Нарбута. Основна маса облігацій потрапила в обіг у лютому 1919 р. при Директорії.

Уряд гетьмана намагався щось змінити у фінансовій справі в Україні. Про це свідчить таке повідомлення: «Фінансовий відділ Протофісу розпочав розробку матеріалів по реформі грошової валюти. В найближчому майбутньому передбачається скликання особливої наради за участю представників фінансової науки, торговельно-промислових організацій, банків і зацікавлених відомств»¹⁹. Однак для реалізації такого задуму історія не відвела гетьманській владі часу. Центральні держави в листопаді капітулювали, розпалася Австро-Угорщина, революція прокотилась по Німеччині. І війська залишали Україну. Гетьман всія України 14 грудня 1918 р. зрікся влади в умовах наступу українських національних військ під проводом С. Петлюри. Закінчила історію Українська гетьманська держава, що проіснувала сім з половиною місяців.

Владу відтепер перейняла до своїх рук Директорія, яка була створена ще 14 листопада 1918 р. Вона утримувала її на частині регіону вже до кінця існування незалежної України, що тепер, 26 грудня, одержала попередню назву — Українська Народна Республіка. Протягом 1919—1920 рр. на долю України випали тяжкі випробування: масований наступ більшовиків з півночі, білогвардійців — з півдня, військ тільки-но утвореної Польщі — із заходу. Повстанський рух відбивав весь спектр ідеологічних амбіцій тодішніх політичних партій. В Україні панував хаос, господарські стосунки були зруйновані, виробництво товарів скорочувалось катастрофічно, інфляційні процеси перейшли всі критичні межі.

Економічний стан України в 1919—1920 рр. у всіх галузях народного господарства являв собою тяжку руїну, викликану роками світової війни та революції. Фабрично-заводська промисловість і за мирних часів не могла повною мірою забезпечити населення України виробами індустрії. Тепер значна частина фабрик спинилася через відсутність енергоносіїв, палива й сировини. Село, що менше потерпіло від господарської розрухи, не знаходило у місті тих товарів, на які б охоче обміняло продукти сільського господарства. Це призвело до порушення господарської рівноваги між селом та містом. У потенційних покупців осідали гроші у вигляді нерухомих накопичень паперових банкнотів, які внаслідок інфляції вже не були засобом заощадження. У селян залишався один вибір — відмовитися продавати продукти за гроші. В Україні постала примара голоду.

Держава, уряд УНР не мали в своїх руках реальних засобів викликати поворотну течію грошових знаків. Податкова система, що у більш-менш сприятливих умовах могла б забирати частину грошових

знаків у села, при постійних змінах лінії воєнного фронту дає нікчемні наслідки.

Населення України було в паніці. Влада у кожному окремому регіоні могла змінитися якщо не сьогодні, так завтра. Наприклад, у Житомирі протягом двох з половиною років це трапилось 11 разів! А зміна влади — то кожного разу нові гроші, заборона або обмеження обігу знаків старих емісій. Це все неминуче призводило до грошових спекуляцій. В обігу тоді перебувала величезна кількість грошей різних держав і урядів. Їх курс залежно від воєнних успіхів або поразок кожного дня мінявся, і гра на цих курсах давала можливість декому заробити капітал. Такий стан речей і лякав, і обурював населення. Ось кілька свідчень з преси: «...Міського голову (йдеться про Київ.— Ред.) Е. П. Рябцова та його товариша А. М. Гінзбурга відвідали делегати всіх великих кооперативних організацій («Центроспілка», «Центросекція», «Життя», «Міський споживач» та ін.), які повідомляли про утруднення, що зазнають кооперативні організації у зв'язку з розпорядженням про вилучення з обігу радянських грошей. Відсутність «царських» грошей і «керенок» позбавляє кооперативи можливості здійснювати правильні операції і обтяжують і без того важке продовольче становище міста»²⁰.

«Екатеринославський вестник», давав інформацію: «Харків. Начальник гарнізону видав наказ, згідно з яким кредитові білети за підписом П'ятова і радянські розрахункові знаки мають надалі до особливого розпорядження обіг нарівні з іншими грошовими знаками.

Припинення прийому цих грошей на залізниці і відомості про їх повне анулювання викликали паніку і навіть скорочення підвозу продуктів на ринок, що потягло за собою підвищення цін»²¹.

В тій же газеті від 1 березня 1919 р. написано: «Криза розмінних знаків наштовхнула деяких підприємливих ділків на своєрідну спекуляцію грошима... Біля розмінної каси Державного банку щодня снують декілька... людей, які за певну винагороду охоче здійснюють розмін грошей. Особливо помітна спекуляція відбувається з обміном карбованців на «керенки» і донські гроші, оскільки такий обмін конче необхідний для тих, хто їде до Росії... за 100 руб. «керенками» чи донськими грошима спекулянти вимагають 110—115 руб. карбованцями»²².

Ще одна ознака того часу — економічна війна проти України, в якій зброєю виступала цілеспрямована підробка паперових грошей. Так, уряд А. І. Денікіна після захоплення Одеси почав друкувати купюри у 50 карбованців УНР зразка 1918 р. Радянський уряд, після взяття Києва, розгорнув випуск білетів у 10 карбованців зразка 1919 р. Уряд Директорії попереджував населення про обіг на ринку фальшивок, наводив ознаки, за якими можна було їх виявляти. У своєму оголошенні від 7 серпня 1919 р. Кредитова канцелярія повідомила про існування в Кам'янці-Подільському організації спекулянтів. Вони розпускали по місту чутки, що нібито знаки державної скарбниці у 50 карбованців з номерами АК 199, 201, 208 і АО 189, 190 — фальшиві, а потім скуповували їх за безцінь»²³.

Саме за таких умов відбувався заключний, як міркувалось, етап валютної реформи в Україні. Нове фінансове регулювання почалось 6 січня 1919 р. після затвердження 4 січня Директорією відповідного закону. Міністр фінансів України Б. М. Мартос в своєму інтерв'ю кореспонденту УТА 12 липня 1919 р. так визначив причини реформи: «В області валютного питання сама залізна необхідність продиктувала українському урядові ряд заходів по відокремленню української валюти від валюти російської.

Крім вимог політичного змісту, маючи тут на увазі ідентичність вимог політичної і валютної незалежності 40-мільйонного народу, міністерство фінансів рахувалося і з міркуваннями фінансового характеру.

Ці міркування примусили навіть гетьманський уряд почати підготовчу роботу по утворенню української незалежної валюти. Натуральним пресом, що вижив у гетьманських керівників фінансами рішучість розпочати роботи по проведенню в життя валютної реформи, було: упадок покупної сили російських паперових грошей та рошоти з німецькими та австрійськими окупантами, які рошоти вимагали певного курсу обертаючихся на Україні грошових знаків.

Цілком зрозуміло, що український народ не міг і не може нести відповідальність за колосальну російську емісію, що вже давно вийшла за межі нормального... грошового обороту»²⁴.

В законі відзначалось: 1. Єдиним законним засобом платежу на території Української Народної Республіки визнається гривня (або карбованець). 2. Всі гроші чужих держав позбавляються права бути законним засобом платежу (російські, німецькі, австро-угорські, румунські). 3. Російські царські і думські гроші по 500 і 1000 «рублів» скасовуються... 4. Російські гроші від 1 до 100 «рублів» підлягають обміну на українську валюту в короткі строки: від 15 до 31 січня 1919 року по курсу 1 «рубель» — 1 карбованець, а від 31 січня по 15 лютого 1919 року за зниженим курсом 1 «рубель» — 75 копійок, після 15 лютого ніякі російські гроші не приймаються державними установами» (Цит. за виданням: Мартос Б. Украинская валюта 1917—1920 годов // Что делать. — 1922. — № 2).

Власне зміст валютної реформи полягав ось у чому: 1. З 26 січня 1919 р. російські грошові знаки, як кредитові білети, так і знаки російської державної скарбниці, т. з. «керенки», перестають бути законними платіжними знаками в Україні; 2. Державною українською грошовою одиницею є гривня, яка містить 8,712 долі щирого золота. Гривня поділяється на 100 шагів, дві гривні становлять карбованець. 3. Російські грошові знаки обмінюються на українські за зниженим курсом у певний термін, пізніше — не приймаються. 4. З 16 січня 1919 р. всіма державними установами припинено приймання російських кредитових білетів у 1000 та 500 рублів зразка 1917 р., а з 21 січня — і 250 рублів зразка 1917 р. у платіжі та внески.

Проте ця реформа так ніколи в повній мірі і не діяла. Народа, що була скликана при міністерстві фінансів для ретельного та всебічного аналізу валютної реформи і в якій взяли участь проф. М. Туган-Барановський, представники від кооперації Х. Барановський, О. Хотовицький, О. Степаненко, заступник міністра фінансів Г. Курило, директор Кредитової канцелярії Г. Лерхе та в. о. директора Державного банку В. Ігнатович, одноставно визнала поспішність та невчасність проведення реформи під час війни з більшовиками. Це підтвердило далі розгортання подій.

Вже 24 січня було видано новий закон, що дозволяв громадянам, які одержали офіційне повідомлення про закон від 6 січня з запізненням і фактично не мали можливості вчасно здати російські грошові знаки, складати прохання про обмін і надсилати їх до міністерства фінансів через повітових комісарів.

Наступного дня було опубліковано курси, за якими державні каси приймали російські гроші у платежі: з 26 січня кредитові білети в 100, 50, 25, 10, 5, 3, 1 рублів, «керенки», 4-процентні білети в 50 та 25 рублів по курсу 180 шагів за 1 рубель, з 29 січня — по 150 шагів за 1 рубель. Розмінні марки і бони в 50, 5, 3, 2, та 1 копійку залишались в обігу по курсу 2 шаги за 1 копійку. Обмін російських грошей на українські заборонявся²⁵.

Пізніше, 30 січня телеграфом поширили розпорядження міністерства фінансів за підписом в. о. міністра Відибіди, з якого видно, що реформа йде важко і тому термін прийому російських грошей розширено («керенки» вилучались з обігу тільки з 20 лютого), а «царсь-

кі» гроші залишались в обігу за зниженим курсом: 150 шагів за 1 рубель²⁶.

22 серпня 1919 р., було оголошено, що так звані «совітські» гроші не визнаються законними платіжними знаками в УНР²⁷.

А 23 серпня з'явилося розпорядження міністра фінансів Б. Марто-са та директора Кредитової канцелярії В. Сапицького, яке остаточно встановило порядок грошового обігу в Україні²⁸. Згідно з ним на теренах УНР продовжували обертання «царські» гроші номіналами у 100 рублів та нижче за зниженим курсом, розмінні марки та бони з номіналом у копійках.

Як бачимо, уряд Директорії так і не зумів остаточно вилучити з обігу російські гроші. Коли ж взяти до уваги реальне становище, постійну війну і територіальні зміни, то можна з певністю стверджувати: валютна реформа від 6 січня не виконала своїх завдань, хоча ціни на певний час стабілізувалися. Задумана вона була гарно, проте за обставин, які склалися в Україні того року, жодна, навіть найгеніальніша, реформа не мала стати справжньою.

Разом з тим, ця реформа ніяк не сприяла зупиненню інфляції. Навпаки, не маючи надійних джерел, крім хіба цукрової монополії, які б приносили державній скарбниці постійні прибутки, держава жила переважно за рахунок інтенсивної праці Експедиції заготівлі державних паперів, невпинно збільшуючи і без того велетенську грошову масу, а відтак — інфляцію, що галопувала. Уряд Директорії провів ряд спеціальних заходів для створення державного золотого запасу. Було видано спеціальний Декрет про здачу золота і срібла населенням до Державного банку. Розпорядженням міністра фінансів із знятих пам'яток російським царям було вирішено відлити розмінну монету.

Паперові гроші УНР нових випусків друкувалися в Кам'янці-Подільському, куди переїхала Директорія з Вінниці, залишивши перед тим Київ через наступ більшовицьких військ. Це так звана «кам'янецька» емісія. В цей час, згідно з постановою міністра фінансів від 27 липня 1919 р.²⁹, входять у обіг знаки державної скарбниці у 10 карбованців (автор проекту А. Золотов, граверні роботи виконав М. Гришманюк); 25 карбованців (автор проекту К. Романовський, а можливо, О. Приходько); 100 карбованців (автор проекту Г. Нарбут). В жовтні 1919 р. до обігу увійшов знак державної скарбниці у 250 карбованців (автор проекту К. Романовський). Також в 1919 р. почалось друкування знаку державної скарбниці у 1000 карбованців, який був розроблений А. Золотовим ще за часів гетьманату. Останнім в «кам'янецькій» емісії був розмінний знак державної скарбниці у 5 гривень, надрукований в Станіславі.

В розробці його проекту взяли участь А. Золотов, Г. Нарбут, А. Серєда. Вони надруковані без малюнка, чорною фарбою, на папері з водяним знаком.

Крім перелічених купюр, продовжувався і випуск знаків попередніх зразків. Згідно з домовленістю між урядом Директорії та німецькою фірмою «Юнкерс» літаки фірми впродовж червня-листопада регулярно доставляли віддруковані ще на замовлення попередніх урядів гривні за маршрутом Бреслау — Кам'янець-Подільський. Але грошей все ж бракувало. В своїй книзі «Літопис української революції» О. Доценко так описує тодішнє становище: «Телеграми за телеграмами поступали до... Штабу Головного Отамана від командарма з вимогою про відпуск грошей. В цих телеграмах сповіщалося що пороблені замовлення на велику кількість убрання, взуття, білизни (жиди допомагали), та брак грошей не дозволяв одібрати все замовлене для армії. Бракувало грошей... Літаки, які ці гроші привозили з Берліна, не встигали їх настрочити. Один з таких літаків розбився і загинув, а з ним загинуло й триста мільйонів гривень народних грошей. (Частину

підбрали румуни і не віддали до цього часу). Які появлялися гроші в скарбниці, то негайно й зникали...»³⁰.

Емісія великої кількості грошей стимулювала інфляційні процеси. В. о. директора Кредитової канцелярії П. Барановський підраховував купівельну спроможність грошей в українській валюті у зв'язку з необхідністю знати суми, що були асигновані урядом УНР Галицькому уряду на утримання Галицької армії, шляхів, посольств за кордоном, самого уряду та культурних і національних установ Галичини. На підставі записів біржевого курсу Кредитовою канцелярією і за даними розпиту цілого ряду осіб він вирахував такі цифри: з січня до листопада 1919 р. курс гривні на Кам'янецькій біржі упав у 8 разів — з 30 гривень до 240 гривень за 1 золотий рубель³¹.

Усього ж, за підрахунками дослідника Е. Власенка, за час від кінця 1917 до кінця 1920 р. випущено українських грошей на суму 19,5 млрд. гривень (в перерахунку на карбованці — 9,75 млрд.)³². В обігу були 24 різних паперових грошових знаки. Ці купюри у своїй більшості правили за зразок гарного, зі смаком, фахово досконалого оформлення, адже були виконані із використанням мистецьких мотивів української народної творчості й національних традицій.

Проте потрібно сказати, що як на міжнародній біржі, так і на внутрішньому ринку курс української валюти мусив неодмінно впасти. Це, звичайно, не через те, що вона була українська. Становище самої держави було невизначеним до кінця, хитким. Залишається тільки дивуватись, що українські гроші тримались на досить солідній височині. За короткий період незалежності Україна робила відчайдушні спроби провадити свою самостійну фінансову політику, що евентуально ставило її в ряд економічно спроможних європейських держав. Самостійна грошова одиниця — це те, що впливає з прагматичних потреб незалежної Української держави.

Для того, щоб гроші були стабільними, потрібні чотири неодмінні умови: по-перше, встановлення вартості грошової одиниці, яка є разом з тим крапкою відрахунку для іноземного ринку; по-друге, налагодження фінансового апарату країни; по-третє, доцільна зовнішньоторговельна політика; по-четверте, суворо обмежена і додержана емісія паперових грошей.

В Україні за часів існування трьох національних урядів в якійсь мірі були у наявності перша і третя з цих умов, але зовсім не було другої і четвертої. Тільки втрата державою незалежності привела українську валюту до остаточного зникнення з історичної арени. Радянський уряд спеціальним декретом оголосив українські гроші незаконним засобом платежів на всій території УСРР. Але довго ще більшовикам довелось воювати з українською гривнею, караючи тих, хто продовжував нею користуватися. У деяких регіонах, особливо на західних землях, гривні ходили аж до 1921 р.

Короткий огляд історії державних емісій в Україні в період революційних змагань, виникнення та існування трьох українських національних урядів не претендує на виключно повноту викладу всіх перипетій, що мають пояснити особливості процесу і спроб становлення фінансово-кредитної системи в Україні. На дослідника чекають ще питання, не тільки пов'язані з історією формування української державності, становлення її на шлях незалежного розвитку, а й з розглядом та дослідженням купюр всіх емісій з погляду мистецтва. Українські боністи мають дослідити даний історичний період досить ретельно, оскільки процеси, що відбувались тоді в Україні, досить подібні до тих, які вона переживає сьогодні. Архівосховища зберігають чимало документів, котрі не завадило б обнародувати, щоб уникнути помилок, про які нагадує нам історія, і не робити нових.

- ¹ Фридман М. И. Государственное хозяйство и денежное обращение России (1913—1919) — М., 1919. — С. 15; Билимович А. Революция, большевики и хозяйство России. — Ростов-на-Дону, 1919. — С. 21—22.
- ² Фридман М. И. Назв. праця. — С. 30.
- ³ Вестник Елисаветградского земства. — 1918. — № 20. — С. 2.
- ⁴ Фалькнер С. А. Задачи унификации денежной массы // Экономическая жизнь. — М., 1919. — № 111.
- ⁵ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. — 1918. — № 2. — С. 1.
- ⁶ Там же. — С. 2.
- ⁷ Экономическая Жизнь. — М., 1919. — 17 січня.
- ⁸ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. — 1918. — № 2. — С. 9.
- ⁹ Вестник Елисаветградского земства. — 1918. — № 21. — С. 1.
- ¹⁰ Українська Загальна Енциклопедія. — Т. 3. — Львів — Станіслав — Коломия, 1931—1933. — С. 958—959. В праці Д. Дорошенка «Історія України 1917—1923 рр.» Т. II. Українська гетьманська держава» (Ужгород, 1930. — С. 278—282) цифра прибутків інша — 3 179 680 984 карбованці.
- ¹¹ Шрамченко С. Перші українські марки-шаги (1918—1920) // Український філателіст. — 1931. — № 3—4. — С. 1.
- ¹² Там же. — С. 2.
- ¹³ Шрамченко С. Ще про підроблені марки-шаги з 1918 року // Український філателіст. — 1929. — № 7—8. — С. 3—4.
- ¹⁴ Новые деньги // Финансовый журнал. — 1918. — № 1. — С. 19.
- ¹⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. Том II. Українська гетьманська держава 1918 року. — Ужгород, 1930. — Додаток. — С. XXIX.
- ¹⁶ Державний вісник. — 1918. — № 12. — С. 1.
- ¹⁷ Там же. — № 8. — С. 2.
- ¹⁸ Там же. — № 23. — С. 2.
- ¹⁹ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. — 1918. — № 23. — С. 6.
- ²⁰ Бюллетень Киевского городского самоуправления. — 1919. — № 4. — Август—сентябрь. — С. 1.
- ²¹ Екатеринославский вестник. — 1919. — № 66. — С. 2.
- ²² Там же. — № 1. — С. 2.
- ²³ Вісник УНР. — 1919. — № 35. — С. 2.
- ²⁴ Там же. — № 18. — С. 3.
- ²⁵ Там же. — № 1. — С. 4.
- ²⁶ Там же. — № 4. — С. 2.
- ²⁷ Україна. — 1919. — № 11. — С. 4.
- ²⁸ Там же. — № 12. — С. 3.
- ²⁹ Вісник УНР. — 1919. — № 36. — С. 1.
- ³⁰ Доценко О. Літопис української революції. — Т. 2. — Кн. 4. — Київ—Львів, 1923. — С. 143.
- ³¹ Там же. — С. 305—306.
- ³² Власенко Е. Фінанси України. — Прага, 1927. — С. 147.

Методологія та методика історичних досліджень

В. О. Трипольський (Київ)

Тернисті шляхи демократії: спроба політологічного аналізу

Кожна епоха відзначається своїм специфічним підходом до вирішення історичних проблем, а отже, й специфічною домінантою суспільних понять, наукових категорій. Важливою проблемою нашого часу є утвердження демократії в усіх царинах суспільного життя. Масштаби і можливі результати демократичних перетворень до кінця ще не усвідомлені. Як буде розвиватися за цих умов держава? Яка роль при цьому належатиме різним владним структурам? Чи вдасться демократії оста-